

P r o m e m o r i a

Ortútay Gyula kultuszminiszter folyó hó 18-án Nagy Miklós osztályfőnök kíséretében felkeresett s maga és kormánya nevében azt a kérést intézte hozzám, hogy a Mindszenty megnyitó beszédével kapcsolatos viharban adassék kifejezést a magyar református egyház felfogásának, ha ez a felfogás a Mindszentyéhez képest bizonyos distanciát mutat. Azt feleltem, hogy a magyar református egyház felfogása Mindszenty felfogásától általánosságban és különösen is több ponton eltér, viszont a magyar református egyház a római katolikus egyházzal, ép úgy, mint a többi keresztyén egyházakkal a magyar keresztyénség történelmi, erkölcsi és szellemi egységét fenn kívánja tartani, sőt fejleszteni törekszik. Nem vagyunk tehát kaphatók arra, hogy Mindszentyt most háttámadjunk. Nem hozhatjuk fel a különbségeket úgy, hogy az egyezést ne hangsúlyoznók; és nem nyilatkozhatunk ez ügyben úgy, hogy ne distanciroznók magunkat a támadóktól is. Mindig barátja voltam annak, hogy állásfoglalásunk a legnehezebb kérdésekben is nyilvánvaló legyen s bár látom azt a kockázatot, ami meg szokott történni azzal az emberrel, aki két halálos bajvivó között igazságot akar tenni, kísérletet teszek arra, hogy a református Elet és Jövő ebben a kérdésben a református álláspontot kifejezésre juttassa. Azonban a kérdés olyan kényes és nehéz, hogy nem tudok a sikeréért felelősséget vállalni.

Budapest, 1948. február 21.

Budapest, 1948. április 8.

IX, Ráday-utca 28.

Pro memoria

1948. március 25-én délelőtt 10 órakor megbeszélést folytattam a Köztársasági Elnökkel.

1. Tájékoztattam az amsterdami zsinat és a genfi koncilium jelentőségéről. Kértem, támogassa nyomatékosan a kultuszminiszternél segély iránt beadandó kérésünket. Kérte, hogy egy oldalnyi terjedelemben, róm.katolikus világi ember által megérthető módon írjuk meg, mi a jelentősége ezeknek a gyűléseknek /kísérő levéllel/ és adjuk be hozzá. Ugyanakkor küldjük el a kultuszminiszterhez címzett kérésünket.

2. Elmondottam, hogy Lázár Andor ellen Mihályffi Ernő támadást intézett a balassagyarmati lelkészértekezleten. Ebben a kérdésben kezdettől fogva vallott felfogásunk rövid kicserélése után azzal zárta le az ügyet: ő Kovács Bélát is, Nagy Ferencet is komolyan figyelmeztette a küszöbön álló veszedelmekre, nem hittek neki. Lázár Andor is későn és keservesen fogja megtapasztalni ugyanezt. Bár hangsúlyoztam, hogy én nem szándékozom a kormány és Lázár Andor között üzeneteket hozni és vinni s az a törekvésem, hogy ők közvetlen érintkezésbe lépjenek egymással - amit Nagy Ferencel el is értem - ezt a beszélgetésünket, mielőtt Lázár Andor husvéti vakációjáról hazajön, neki el fogom mondani.

3. Felhívtam a figyelmét arra, hogy Szabó József balassagyarmati beszédjét az irányított sajtó helytelenül tüntette^{ügy} fel, mint-ha az egyház és az állam viszonyában fordulatot jelentene. Én ott voltam és hallottam a beszédet. Szabó Józsefnek komoly, határozott, de konciliáns beszéde a kormány szempontjából egy hajszállal sem jelentett többet, mint amit a magyar református egyház hivatalos megnyilatkozásaiban sokszor kifejtett. A református egyház ilyen nyilatkozatainak sajtóvisszhangja nem volt; a balassagyarmati nyilatkozatot erőltetett visszhang kísérte. A magyar református egyházkész arra, hogy többször hangoztatott álláspontját egységes deklarációban foglalja össze. Ezt meg is tette egy kis emlékiratban, amelyet az Elnök karácsonyi beszédje visszhangjának szánt s a többi felekezetek hasonló tartalmu nyilatkozataival együtt felekezeti küldöttség útján kívánt átadni a miniszterelnöknek. Amint azonban a válaszok elkészültek, gyors egymásutánban olyan események jöttek közbe, amelyek egyelőre halasztást

parancsoltak /moszkvai ut, Mindszenty-féle incidens/, másfelől pedig a közoktatásügyi minisztérium költségvetésének a letárgyalásával új helyzetet teremtettek és az egyház és az állam viszonyának rendezését politikai kérdéssé redukálták. Erre értesített arról, hogy az ünnep után a püspököket egy értekezletre fogja összehívni, amelyen részt vesz Veres Péter és Dobi István és ott próbálja kialakítani ezt az álláspontot, amelyet viszont ő a maga részéről, az elnöklete alatt végbemenendő pártközi konferencián képviselni tudna.

4. Említettem, hogy tanítók, tanárok részéről riadt jelentések érkeznek arról, hogy őket félreérthetetlen fenyegetések mellett a helyi megbizottak a kommunisták-pártba való belépésre kívánják kényszeríteni. Elmondotta, hogy ezt ő is hallotta és e tárgyban kérdést intézett Rákosi Mátyáshoz. Rákosi Mátyás azt felelte, hogy a kommunista párt senkit belépésre nem kényszerít és csak az olyan emberek belépését fogadja el, akik meg vannak győződve a pártprogram helyességéről. Az elnök úgy ítéli, hogy itt inkább helyi tisztviselők igyekeznek érdemeket szerezni. Kérdésekre kifejezte azt a meggyőződését, hogy a Kisgazda Pártba, a Parasztpártba, vagy a Szociáldemokrata Pártba való belépés "egyelőre" mentesít a baljóslatu következmények alól. Mondottam neki, hogy a jövő héten összeülő esperesi és gondnoki értekezlet tagjait ez irányban tájékoztatni fogom.

Budapest, 19.....
IX, Ráday-utca 28.

P r o m e m o r i a

Folyó évi március hó 31.-én 1 órakor megjelent nálam VERES PÉTER honvédelmi miniszter és DOBI ISTVÁN a Kisgazda Párt elnöke. Majdnem másfélórás expozé után, amelyben Veres Péter kifejtette a világhelyzetről, a vallásról, az egyházzal és a kálvinizmusról való véleményét, rátértek a konkrét kérdésre. A református egyház nem maradhat tovább a jelenlegi rendszerrel szemben passzív rezisztenciában és rendeznie kell a demokráciához való viszonyát nyíltan és határozottan. A többi egyház ezt már megtette, csak a református vonakodik érthetetlen módon.

Itt meg kellett jegyezni, hogy a református egyház a maga részéről mindent megtett a ciszony rendezésére s az eddigi megbeszélések alapján várja, hogy az ő több ízben elhangzott nyilatkozataira, sőt írásban beadott memorandumára az államkormány válaszoljon.

A továbbiak során kiderült, hogy az egyház és állam viszonyának a rendezésén ők sem értenek lényegbevágó közjogi és törvényhozási intézkedéseket, amire pedig feltétlenül szükség volna, hanem egy napi politikai feszültségnek a feloldását, tekintet nélkül arra, hogy annak mi a tulajdonképeni jogalkotása és jogalkalmazási tartalma. Ők a maguk részéről követeléseiket így fogalmazták meg.

1. Jelentse ki a magyar református egyház, hogy a demokráciát nyíltan és őszintén támogatja;

2. jelentse ki a magyar református egyház, hogy az ország újjáépítésében a jelenlegi rendszer keretei között örömet rész vesz;

3. Ismerje el az egyház mindazt, amit a jelenlegi kormányzat eredményképen elért;

4. jelentse ki, hogy a földbirtok felosztását, közművek nacionalizálását egyházi szempontból nem kifogásolja;

5. ne engedje, hogy az egyház az egyebünnen már kisöpört reakciónak buvóhelye legyen;

6. ismerje el, hogy a köznevelésben a vallástanítás teljesjogu érvényesülése mellett az egységes államoktatás szempontjai teljesebben érvényesüljenek, például tankönyvekben, ifjusági munkában, nevelőképzésben.

Erre azt feleltem, hogy a magyar református egyház már sokszor kijelentette a demokráciával való teljes összhangzását. Kinyilvánította, hogy a köztársasági államforma ránézve semmivel sem alábbvaló, mint a királyság, sőt a világhálvinizmus nagy közösségében érzi a köztársasági államforma emberi és erkölcsi fölényét. A magyar református egyház a jelenlegi rezsimnek nem ellensége, mert minden államrendet isteni akarat következményének tart és reá nézve a Róm. 13. része, valamint a II. Helvét Hitvallás utolsó fejezete döntően irányadó. A magyar református egyház csak arra nem vállalkozik, hogy igehirdetésében a mindenkori kormányt kiszolgálja, saját erkölcsi súlyával pótolja egy esetleges rossz kormány fogyatékoságát és a maga tekintélyének a palástjával fedezze el egy népszerűtlenné vált kormányzat meztelenségét. Az egyház nem engedi meg, hogy falai között a reakció meghuzódjék, mint ahogy nem engedte meg, hogy falai közé ne kerüljön bármely napi politikai mozgalom. Viszont az egyház nem mond le arról a próféta kötelességéről, hogy a mindenkori kormányzatot tisztelettel, de határozottan figyelmeztesse valahányszor úgy találja, hogy intézkedései Isten Igéjével, a törvénnyel és az evangéliummal ellentmondásba kerültek. Az egyháznak meg volt a maga kifogása a földbirtokreform végrehajtásának egyes hibái ellen, de magát a földbirtokreformot üdvözölte s még a megelőző rendszerben sokszor sürgette. Az egyház örömmel helyezkedik el egy olyan világban, amely a munkásság, parasztság és értelmiség közös munkájából épül fel, ahol a termelésben és a javak elosztásában a jobb igazságosság érvényesül. Az egyháznak nincs külön kikötése arra, hogy a termelés kapitalista, vagy szociálista legyen s ha a szociális termelés elve győzedelmeskedik, az egyház ép úgy meglátja és megtalálja a maga nagy szolgálatait és lehetőségeit, mint ahogy minden gazdasági és társadalmi rendben megtalálta. Végül elmondtam, hogy mindezeket az egyház többször ünnepélyesen kinyilvánította s ha az politikai szempontból szükséges, hogy még egyszer summázva kinyilvánítsa, ezt szívesen megteszi.

Most jövünk a második, nehezebb kérdéshez, mondja Veres Péter a hetedik negyedórában. Kivánják az egyház vezetőségéből azoknak az embereknek az eltávozását, akik a régi rendszerhez tartózkodtak és az új rendszernek nem tudnak elég személyi biztosítékot nyújtani. Nem tudta megmondani, hogy a világi vezetők közül Lázár Andoron kívül ez kire vonatkozik. De az egyházi vezetők közül engem nevezett meg. Nagy zavaruknak

pillanat alatt végét vetettem, amikor mondtam, hogy Ravasz László visszavonulására nézve egyik igen jelentős helyen szolgáló egyházi vezetőembert ért velük egyet. Hogy rajta kívül még ki ért velük egyet, ezt nem tudom. Csodálkozva kérdezték: ki? Mondtam: Ez én vagyok! Ettől a valóságos felosztástól függetlenül már régen elhatároztam, hogy 1948 végével a püspöki szolgálattól visszavonulok. Magam és mások előtt igen komoly érveket tudok erre nézve felhozni. Sajnálom, hogy a kérdésnek ilyen felvetése megnehezíti a visszavonulás lefolyását. Nem egyezik az izlésemmel, hogy én nekik védőbeszédet tartssak, csak két kérdést intézek hozzájuk:

- Kinek a nevében jöttek? -

- Az összes pártok és a kormány nevében.-

- Van-e ennek a társaságnak valami határozott véleménye arra vonatkozólag, miért kívánja ezt a visszavonulást?

Veres Péter 6 dolgot említett: 1. Tagja voltam az Etelközi Szövetségnek; 2. vezető tagja voltam az Ébredő Magyaroknak; 3. tiszteletbeli elnöke voltam a Tesznek; 4. Lázár Andort főgondnoknak hoztam és a főgondnokságban megtartottam; 5. legutoljára, mint konventi elnök éleshangu átiratot intéztem a kormányhoz a birói függetlenség elvét áttörő ismeretes törvény elítélése céljából; 6. műveimben vannak olyan nyilatkozatok, amelyek a háboru továbbfolytatására, a jobboldali gondolat magasztalására magyarázhatók.

1. Annak a hangsúlyozása mellett, hogy izléstelennek tartom magam mellett védőbeszédet tartani, egyszerűen megjegyeztem, hogy az Etelközi Szövetségnek, soha tagja nem voltam s tudtommal nem is lehettem volna, mint egykori szabadkőműves.

2. Az Ébredő Magyarok Egyesületéhez semmi közöm nem volt, tagja sem voltam, választmányi tagja még kevésbé; vezetőivel mindig szembeállottam;

3. a Tesz lehet, hogy megválasztott tiszteletbeli elnökének, ha a többi egyházak képviselőit is megválasztotta. Engem az sem nagyon érdekelt abban az időben, hogy kik/tisztelnek, még kevésbé törődtem azzal, ha valaki tisztelt s ezt kifejezésre juttattam, ha egyébként tisztességes társaság volt. A Tesz semmi munkájába részt nem vettem, egyetlenegy gyűlésen meg nem jelentem s vezetőjével - Szörtseyvel - élesen szembeállottam.

4. Lázár Andort most is a legalkalmasabb főgondnoknak találom s mindez ideig senki sem tudott megnevezni alkalmasabbat,

mert Nagy Ferenc, akit annak idején Tildyék, Bereczkyék a leghevesebben ajánlottak, politikai szempontból bizonyára ők maguk is rosszab megoldásnak tartanák, mint a Lázár Andorét.

5. Az egyetemes konvent átiratának szövegére nem emlékszem. Azt tudom és mondom, hogy a birói függetlenség eltörlése vagy csorbítása sérelme a demokráciának és sérelme a magyar jogfejlődésnek.

Rájuk biztam annak az eldöntését, hogy politikai szempontból az egyház és állam viszonyának rendezéséhez az én visszavonulásom kedvezőbb politikai atmoszférát teremt-e s vajjon azt a rendezést a magyar reformátusság nem akkor tartja-e megnyugtatónak, ha én csinálom meg. De ennek a kérdésnek a tárgyalásába nem mentem bele, csupán arról világosítottam fel őket, hogy az ügy lebonyolítása nem olyan könnyű, mert ehhez kerületi közgyűlés összehívása kell, az pedig novemberben szokott gyűlésezni; vagy pedig rendkívüli közgyűlés összehívása, amelyik megint alkalmas nyugtalanságok és látszatok keltésére. Egyébként az egész ügy, a dunamelléki egyházkerület és Ravasz László legegényibb és legszemélyesebb ügye.

Megköszöntem szíves fáradozásaikat s mondtam nekik, hogy barátaimmal és az illetékes tényezőkkel való beszélgetés után döntésemet mind nekik, mind az illetékeseknek tudomására hozom.

Budapest, 1948. április 20.

P r o m e m o r i a

1948. április 1-én Bereczky Albert sürgős kihallgatást kért. Aznap délután hat órára voltunk felmenendők az Istenhegyre a Barth-féle teára. 5 órára kértem őket; beszélgetés után mentünk fel. Bereczky Albert utólagos hozzájárulásom reményében Victor Jánost is felhozta. Elmondották, hogy tudomásukra jutott a pártközi bizottságnak az a vállalkozása, amit Veres Péter és Dobi Istvánra bízta s ők azért jöttek, hogy ennek elébe vágjanak, engem előkészítsenek és a meglepetéstől megóvjanak. Mondottam nekik, hogy elkéstek, mert a megelőző nap délelőttjén már a küldöttség nálam járt s elmondotta mindazt, amit ők nekem el akartak mondani. Visszaidézésekkel azonosítottuk mindkét üzenet azonos tartalmát. Említettem nekik, hogy választ nem adtam; néhány nap múlva szándékozom adni, de magamban már megállepitottam a választ. Ez pedig az: én tőlük függetlenül, személyes és közgyházi okok alapján elhatároztam visszavonulásumat. Ezt ennek az évnek november hónapjára terveztem, mert rendes közgyűléssel simábban véltem megoldani. De meg a nyári világgyűléseken is részt akartam venni. Ez a felhívás, bár kétségtelenül az egyház autonómiájába való brutális beavatkozás, nem kényszeríthet engem arra, hogy ettől a tervemtől elálljak s akkor, amikor ém erőimet már a dolgok rendes viteleire is hiányosnak tartom, még egy desperátus küzdelembe menjek bele és vigyem bele egyházamat. A konventi és zsinati elnökségről és a püspökségről le fogok mondani, mert ez nemcsak lelkeszi, hanem nagy sulyu egyházzpolitikai megbízatás is; de a lelkeszi állást megtartom és az igehirdetést addig végzem, amíg birom, vagy lehet, vagy szabad. Különösen az utóbbit meglepetéssel és megilletődéssel vették tudomásul és nagyon helyeselték és meglátták benne a tiszta református elv alkalmazását.

Bereczky Albert azonnal felvetette az utódlás kérdését. Ki nekem a jelöltem? kérdezték. Mondtam: Muraközy Gyula, Szabó Imre, Bereczky Albert, Benkő István jöhetnek szóba. Ezek közül én egyénileg Muraközy Gyula mellett foglalnék állást. Ők rámutattak arra, hogy az utód beállítása egészen tőlem függ, ennélfogva az én felelősségem és e történelmi felelősség alól nem térhetek ki. Hangoztatták, hogy nézetük szerint Muraközy Gyula

és Szabó Imre annyira impossibilisek, valamelyikőjük megválasztásával a kérdés nincs megoldva, csupán én kapcsolódom ki. Bereczky Albert elmondotta, hogy magára nézve erkölcsi lehetlenségnek tartja a jelöltség vállalását. Soha nem tudná magát tisztára mosni az elől a vád elől, hogy a helyzet ilyen alakulásában neki is része van és olyan óriási everziónak kellene szembeszállnia, amellyel megküzdeni sem kedve, sem szándéka. Azért ő azt ajánlja, egyezzünk meg Makkai Sándorban s csináljunk vele egy egyhangú választást.

Makkai Sándor egyéniségét hosszasan méltatta előttem, ami annyiból felesleges volt, hogy Makkai Sándort jobban ismerem, mint ők.

Bármennyire látom - mondtam - a nehézségét annak, hogy Dunamellék kétszer is idegenből hozzon püspököt s bármennyire fájna nekem Muraközy Gyulát visszalépésre kérni, mégis megteszem, ha biztosítékot látok arra, hogy vele nem kezdődik az a harc, amit ellenem indítottak. Erre nézve mindketten - bizonyára csak egyéni érzésük szerint - a legteljesebb mértékben biztosítottak s ezzel fejeztük be a témát, hogy Muraközy Gyulával és Szabó Imrével a Makkai Sándor-féle megoldást megbeszélem és megamérvá teszem. Erre örömmel vállalkoztam.

Beszélgetések Barth Károllyal

I.

1948. április 1-én az istenhegyi teán Barth Károllyal bizalmas megbeszélést folytattunk. Elmondottam Veress Péterék látogatását; említettem visszavonulási szándékomat s közöltem elhatározásomat, hogy ezt az idén végrehajtom.

Barth Károly első reflexziója az őszinte felfortyanás volt: Hát ezt nem lehet tûrni! Azonban nagyon hamar megértette az én álláspontomnak az igazságát, amely szerint:

1. nem személyi kérdésből kell csinálni azt a döntő okot, amiért az egyház egy kulturharcba belemegy;

2. nem tudok egy olyan kulturharcot végigküzdeni, ahol a vite akörül forog, hogy néhány hónappal előbb szünjek meg püspök lenni, mint később.

Elmondottam azután az okaimat, amelyek a visszavonulásra indítanak. Barth Károly tökéletesen megértette motivumaimat, keresztyén emberhez és lelkipásztorhoz illendőnek tartotta és kifejezte azt a meggyőződését, hogy ennek a magatartásnak a megismerése azt a tiszteletet, amelyet irántam mindenütt megnyilvánulni látott, ha lehet még fokozni fogja.

II.

Barth Károly elutazandó volt április 5-én reggel. 4-én, késő délután felhívott Péter János és jelentette, hogy Barth Károly még ma akar velem beszélni. Mondtam, hogy este 9-től szolgálatára állok. Este háromnegyed tizkor megjelent Bereczky Albert /jöveteleiről Péter János előbb értesített/ azzal, hogy őt ide kérték Barth Károllyal egy találkozóra. Nemsokára megérkezett Barth Károly is, aki feltette hozzám a kérdést: tartom-e, hogy visszavonulni szándékozem. Igenlő feleletem után Bereczky Alberthez intézte a kérdést: tartja-e, hogy nem szándékozik fellépni s a tőle vett igenlő feleletre megfelelő mentegetődzések után azt ajánlotta, hogy Péter Jánost válasszuk meg püspöknek. Elmondotta, hogy ő komoly theológusnak tartja, jó adminisztrátornak, kész diplomatának, jelenleg possibilis, fiatal és munkabíró ember.

Azt feleltem rá, hogy Péter János a maga generációjában tényleg ilyen tisztségnél komolyan számbajön. Ez idő szerint

Pap Lászlót és őt tudnám az ifjabb nemzedékből alkalmasaknak megjelölni. De bizonyos vagyok benne, hogy a dunamelléki egyházkerület az ő kevés és ismeretlen lelkesi szolgálata alapján s meglehetősen ismeretlen egyéniségét semmiesetre sem választaná meg. Bereczky Albert ehhez hozzátette, hogy Péter Jánosnál fokozottabban vannak meg ugyanazok az akadályok, amelyek őt visszatartják s ha ezeket az akadályokat Péter Jánosnál nem vesszük figyelembe, akkor már sokkal inkább nála nem kellene figyelembe venni. Ő tartotta magát a Makkai Sándor jelöltségéhez. Barth Károly /Péter János útján bizonyosan jobban informálva/ kifejezte aggodalmát, hogy nem fog hozzájárulni a kormányzat Makkai Sándor jelöléséhez. Bereczky Albert erre teljes nyugalommal és bizonyos fölényvel megjegyezte, hogy: ez már a mi dolgunk! Ha ezt meg mernék csinálni, Rákosi Mátyásnak és társainak ő nagyon élesen odamondaná: Dunamelléken nem Rákosi Mátyás és nem a kommunisták választanak püspököt, hanem az egyházkerület. És tapasztalatból tudja, hogy ilyenkor Rákosi Mátyás deferál. Barth Károly erre a teljes biztonságot lehelő nyilatkozatra megnyugodott és baráti kézzszorítások, mentegetődzések között bucsút vett.

Budapest, 1948. április 13.
IX, Ráday-utca 28.

P r o m e m o r i a

1948. április 8.-án délelőtt 10 órakor a Köztársasági Elnök-nél bizalmas megbeszélés folyt le az egyház és állam viszonya körüli kérdések megtárgyalására. Jelen voltak: a négy püspökön kívül: Makkai Sándor, Bereczky Albert és Victor János, továbbá a politikai pártok részéről: Házi Árpád, Veress Péter, Dobi István és Mihályffi Ernő. Az elnök rövid exozéba ismertette e megbeszélés célját.

Szerinte a református egyház a jelenlegi rendszertől sajnálatos módon eltávolodott s ezért az a veszély fenyegeti, hogy segélycsapata lesz Mindszenty József hercegprimás vezérlete alatt álló politikai katolicizmusnak, amelynek intranzigens magatartása beláthatatlan következményekkel járhat az egyházra és a nemzetre is. Az egyház és az állam viszonyának rendezése nemsokára elkövetkezik. Nem szeretné úgy oldani meg, hogy a kormányzat egyoldaluan elkészített törvényjavaslattal álljon a parlament elé, amely kétségtelen törvényre emelné az ilyen javaslatot, hanem azt szeretné, hogy az egyház és az állam vezetősége bizonyos alapvető kérdésekben konszenzusra jusson és ez érvényesüljön a törvényalkotásban.

Először én szóltam és felvetettem azt a kérdést: kik vagyunk mi és mit képviselünk. Megállapítottam, hogy mi itt nem a református egyház képviseletében tanácskozunk, hanem mint magánszemélyek, akik egyéni nézeteiket fejezik ki s ha e megbeszélésnek valami eredménye volna, azt ad referendum vennék. Biztosítottak a jelenlevő politikusok, hogy ők sem képviselik pártjaikat, ők is mint magánszemélyek, főképen, mint buzgó református egyháztagnak vannak itt és beszélgetésünket teljes mértékben informatív jellegűnek tartják.

Ezek után a második kérdésem az volt: mit értünk az egyház és állam viszonyának a rendezése alatt? Az egyház és állam viszonyát Magyarországon érvényben levő országos törvények rendezik. Nem utolsó sorban alaptörvény jelleggel az 1946. évi I.t.c., amely újra megerősítette a vallásszabadság eszmei tartalmát a fogalom kapacitásának végső határáig. Mégis vannak kérdések, amelyek fontosak és aktuálisak, sürgős és bölcs megoldást igényelnek és ezek a kérdések az egyház és állam viszonyából erednek, szükségképen azért, mert az új uralmi rendszerben módosuláson ment át az államnak önmagáról való

nézete s ezért, de még más okok miatt is módosuláson ment át az egyház közéleti helyzete is. Arról van tehát szó, hogy történelmünk leggyökeresebb és legvágdatóbb forradalmi átalakulásában az állam és az egyház viszonyának rendezésével a kezünkre bízott roppant erkölcsi örökséget biztosítsuk s a reánk váró roppant erkölcsi feladatot elvégezzük.

Közelebb lépve témánkhoz, ezt kell mondanom, hogy a meg tárgyalandó anyag 3 főcsoportra oszlik.

1. Vannak-e olyan feladatok, amelyeket törvényhozási úton kell megoldani?

2. Vannak-e itt kormányzati feladatok mind az állam, mind az egyház részéről, végül

3. Mi az a politikum, ami az egyház és állam viszonyának rendezéséhez fűződik?

Az elsőre nézve annak előrebocsátásával, hogy sürgősséget és aktualitást nem tulajdonítok a kérdésnek, azt mondtam, hogy a magyar köztársaság már eddig szükségesnek látta az egyházpolitikai törvények továbbfejlesztését. Az egyházpolitikai törvényt a liberális korszellem hozta létre, amelynek érvényesülése során kompromisszumot kellett kötnie nagyon erős, maradi hatalmakkal s így az egyházpolitikai jogalkotásban az az evangéliumi liberálisizmus, amely a demokráciát általában jellemzi, teljes mértékben nem érvényesülhetett. Nem érvényesült például abban, hogy megmaradt a bevett és elismert, a gyakorlatilag türt vallások közötti különbség. Ezen az 1948. évi t.c. segített. Benne maradt egyházi törvényeinkben a felekezeti kényszer, azaz a felekezeti hozzátartozásnak a közjogi jellege s változtatásának közjogi feltételektől függő módja. Erre épült fel a reverzálisadás jogának sajtóságos magyar törvénye. Itt van még a *ius advocatiae* kérdése anyagi és igazgatási vonatkozásban egyaránt. Kérdés tehát, nem szükséges-e az egyház és állam viszonyát rendező alaptörvénynek olyan revíziója, amely a demokráciának és a szabadelvűségnek magasabb fokát érvényesíti.

2. Kétségtelen, hogy egy csomó kormányzati intézkedésre volna szükség, amely az egyház és állam közötti surlódási felületet csökkenti. Rámutattam arra, hogy nincs egyenlő joggyakorlat az egyházzal való hatósági bánásmód terén az ország különböző területein. Egész másképen alkalmazzák a cenzurát a fővárosban, mint vidéken; egyes közigazgatási területeken az egyháznak gyülekezeti munkáját férfiak, nők, ifjak és gyermekek között és általuk végzett építő és karitatív munkát egyesületi jellegűnek tekintik, alapszabályt követelnek s ennek nem létében a munkát betiltják. Erre vonatkozó-

leg az elnök megjegyezte, hogy tökéletesen téves gyakorlat, mert az egyház nem egyesület s egyházi munkák nyilvánossága az egyesületi jog keretei közé nem vonható.

Roppant nagy terület az iskoláztatás és a köznevelés területe. Ha az állam az iskolák államosítását tűzné ki célul, szembe találná magával azt a magyar társadalmat, amelynek legszélsőségebb beloldali részei is különös előszeretettel keresik fel gyermekeik számára az egyházi iskolákat. Ha pedig az egyházi iskolák elvi alapjám megmarad, felmerül az együttműködésnek ezer fontos kérdése, amelyet világosan rendezni kell, különben az egész egyházi közoktatás egy nagy sérelmi tűzvonal lesz, amelynek nyugtelansága áttérjed a gyermekekre, bevonul a családokba s politikai szempontból jelentős hangulatváltozásokat hoz létre, aminek illusztrálására emlékeztetnek a fakultatív vallásoktatás eseményeire.

3. Végül az egyház és állam viszonyának rendezése politikai kérdés is. Épen most, talán még sürgősebb a kormányzatra, mint mi reánk. Óvok mindenkit attól, hogy ez a harmadik, a politikai kérdés, ne nyomja el a kormányzati és törvényhozási problémákat. Annyival inkább, mert az egyházra nézve politikummá a kérdés akkor válik, amikor a törvényhozási vagy pedig kormányzati intézkedések elégtelennek bizonyulnak.

Óvtam másodszer attól, hogy e tekintetben ne áltássuk se magunkat, se másokat látszatokkal. Jelenleg a látszat az, hogy a református egyház politikailag távolabb áll a kormányzattól, mint az evangélikus. Ennek oka a legutóbbi idők megtévesztő sajtókampanya; kevésbé kártékony a kormányzatra egy olyan látszat, amely szerint valamelyik egyház távolabb áll tőle, mint amennyire valósággal közel van, mint egy olyan másik látszat, amely szerint valamelyik egyház közelebb áll a kormányzathoz, mint ahogy valósággal áll. Nekem az az érzésem, hogy az evangélikus és református egyház ebben a kérdésben egyöntetű álláspontot foglal el s az álláspontja közötti látszólagos disparitas attól a szemüvegtől függ, amelyen át nézték, vagy mutatták.

Még egyet előre kell bocsátanom. A magyar katolicizmusba 95%-ában keresztyén Magyarországnak nagy többségét foglalja magába. Az egyház és állam viszonyának rendezésénél minden olyan kérdés, amely akár világnézeti, akár politikai okokból magát a keresztyéniséget, mint történelmi valóságot, mint világnézetet, mint élő hitrendszert érint, tökéletes élet és érdekegységet teremt Magyarországon összes keresztyén felekezetei között, a néhány lelket számláló kis szektáktól fel a legnagyobb és legrégebb magyar keresztyén egyházakhoz. Ne lepjen meg tehát senkit, hogy ha a reformátusság a

magyar keresztyénség életességét vallja és minden olyan esetben, amikor ez az életesség van egzisztenciálisan érdekelve, ezt a szolidaritást kifejezésre is juttatja. Jelenti ez azt, hogy a magyar katolikus egyház és a református egyház politikája között ne legyenek lényeges különbségek. A református egyházpolitikának éppen az a nagy kérdése, hogy ezt a sarkitasságot helyesen érvényesítse s úgy különböztesse meg magát minden esetben a katolicizmustól, hogy azzal a keresztyénség azonosságát ne szakítsa meg s úgy vallja a keresztyénség integritását, hogy a reformációnak és az evangélium egyházainak Istentől rendelt különbségét el ne sikkassza. Nem mondom, hogy én e téren nagy gyakorlatra tehettem volna szert, csak azt mondhatom, hogy ezen a téren is igyekszünk erőnkhez mértén helytállani.

A magyar református egyház illetékes képviselői, tiszthozók és testületek, sokszor és sok helyt kifejezték felfogásukat a jelenlegi uralmi rendszerről. Nincs tehát akadály annak, hogy ezt még egyszer summázva kifejezzék, de erre csak a zsinat, vagy legjobb esetben a zsinati tanács alkalmas. Sajnálatlalt láttuk eddig, hogy ezekről a kifejezésekről a sajtó és a kormányzat nem vett tudomást. Ennek oka az, hogy az egyház képviselőinek nincs szavuk a törvényhozásban és a törvényhatóságokban. Sajtójuk nem olyan, hogy ezeket a kérdéseket aktualitásuk ütemében tárgyalhatnák. Hivatalos megnyilatkozásiknak nem ad visszhangot a sajtó s politikussainak eddig egyéb dolguk volt, mint az egyház hivatalos kiadványainak az elvasgatása. Jó volna mindezen változtatni; s talán lehetne változtatni azon is, hogy az egyház eddig helytelenül nem fordított elég figyelmet a nyilvánosság tájékoztatására. Ezt a hibát magamra kell vennem, mert bennem gyökeresedett meg egy sok évtizedes idegenkedés az ugynevezett jó sajtótól. A sajtó alapjában véve valóságteremtés mesterséges látszatok útján és ezért benne mindig több, vagy kevesebb van az igazságnál. Erre az elnök megjegyezte, hogy még ifjú korából emlékszik nekem egy mondásomra: a látszat nagyobb baj, mint a valóság s nehezebb ellene megküzdeni; azért kell nagyobb gondot fordítani rá.

Ha én itt rögtönözve összefoglalom a magyar református egyház álláspontját a jelenlegi kormányzattal kapcsolatban, körülbelül ezeket mondhatom.

1. A református egyház örömmel üdvözli a demokráciát, mint az emberi együttélés legmagasabb formáját. Benne az evangéliumi elveknek politikai érvényesülését látja és szolgálja. Isten iránt hálát érez azért, hogy ezt a demokráciát szolgálhatta olyan századokban, amikor a politikusok vagy nem tudták, vagy nem akarták szol-

gálni, amikor még a politika ezt a kategóriát nem is ismerte.

2. A magyar református egyház elismeri a köztársaságot. Vallja, hogy az uralom nem az államformától nyeri az erkölcsi minőségét, de megállapítja, hogy a köztársasági államforma különösen alkalmas szabad emberek szabad társadalmának felépítésére.

3. A magyar református egyház az államhatalom mindenkori képviselőjében, a kormányzatban a Római levél 13. fejezete alapján Istentől rendelt felsőséget lát, amelynek engedelmeskedik s amely iránti engedelmességre buzdítja hiveit. Ez az engedelmesség csak akkor szűnnék meg, ha az állam Isten törvényeinek lábbal tiprására vállalkozná minden próféta figyelmeztetésre siketen, hasonlatossá válnék a "Elenések könyve 13. részében említett Antikrisztushoz. Megjegyzi azonban, hogy ennek semmi jelté nem látja, ellenben sok jelét tapasztalta annak, hogy az állam az erkölcsi világrend örök törvényeihez kíván igazodni. Az egyház a felsőségért, az állam fejéért s mindazokért, akik minket pásztorolnak és igazgatnak, Istentől vett parancs szerint, nyilvános könyörgéseim imádkozik.

4. A református egyház határozottan helyesli a földbirtok-reformot, a szociális jobb igazságosság érvényesülését. Szívesen helyezkedik el egy olyan társadalomban, amelyik a munkásság, parasztság és értelmiség dolgozóiból épül fel. Nincs kötve sem kapitalista, sem szociális termelési módhoz s mind a kettőt alkalmasnak tartja arra, hogy benne az evangéliumi igazságok érvényesülhessenek, de mind a két rendszert félti az emberi bűn örök kísértéseitől.

5. Az egyház nem engedi meg azt, hogy kerítéseik között egy letűnt rendszer képviselőinek restaurációs politikája, az ugynevezett reakció, elhelyezkedjék. De nem engedheti meg azt sem, hogy oltárai erődítmények és géppuska fészkek legyenek valamely politikai irány propagandistái számára. Az egyház csak addig lehet egyház, amíg nem alakul át politikai párttá. Ha a múltban ezt itt-ott megtette, vagy megtenni látszott, ez nem ok arra, hogy ismét megtegye, sőt a legdöntőbb tilalom arra, hogy ilyesmitől tartózkodjék. A református egyház nem vállalkozhatik arra, hogy egy rossznak bizonyult politikát saját tekintélyével támogasson s erkölcsi súlyával pótolja a devalválódott politikai fizetőeszközök hiányzó értékét.

6. Az egyház sohasem mondhat le arról, hogy próféta tisztelet teljesítse. A kormányzat felé akkor, amikor Isten törvényeivel kerül ellentétbe, vagy szükségessé válik, hogy meghallja Isten akaratát; saját hiveivel szemben, valahányszor politikai belá-

tások vagy szenvedélyek szavára összeverődött tömegei az egyház vezetőitől olyan politikai állásfoglalásokat kívánnak, amely az egyház lényegével ellenkezik.

7. Ez az állásfoglalás azonban nem menti fel a keresztyén egyházat az alól a kötelessége alól, hogy a rendszerváltozás folytán földönfutókká vált és végső nyomoruságba kergetett tagjaival szemben a felebaráti szeretet nagy parancsát ne gyakorolja és ne kérje a hatalmon levőket arra, hogy ezt a szolgálatot és ezt a segítséget elsősorban ők gyakorolják.

Ezután hosszabb megbeszélés fejlődött ki, amelynek során az egyházi képviselők az elmondottakkal egyetértésüknek adtak kifejezést s azt egy-két lényeges pontban kiegészítették. Így Enyedy Andor nyíltan feltette a kérdést: a kommunista párt miért kényszeríti az egyházi alkalmazottakat, egzisztenciális fenyegetéssel a belépésre? Házi Árpád, mint jelenlevő kommunista párti vezető ember/tagja a vezérlő bizottságnak/ a leghatározottabban kijelenti, hogy a kommunista párt vezetősége ilyen rendelkezéseket ^{nem} adott ki. A párt vezetősége súlyt helyez arra, hogy csak meggyőződésből lépjenek be a tagok. A kényszerrel egy csomó ellenséget gyűjtenek be maguk közé, aminek reájuk nézve volna veszedelmes következménye. A kommunista párt különös gondot fordít arra, hogy tagjait szelektálja. E téren a politikai meggyőződés épen olyan döntő szempont előttük, mint az erkölcsi tisztaság. Dobi István ugyanerre nyomatékosan kérte Házi Árpádot s felhozta például, hogy valamelyik vidéki szervezetüknél 150 tagból 143 lépett be a kommunista pártba mihelyt egy párttitkár belépő ívet helyezett eléjük. Ezt az egész eljárást koalícióellenesnek minősítette s afeletti örömét, hogy a kommunista párt vezetősége ezt nem helyesli, csak afeletti keserősége múlta felül, hogy a vidéki pártalakulatok szervező titkárai annál alaposabban gyakorolják. Győry Elemér adatokkal bizonyítja, hogy a református egyház megatartása a demokráciával és az új rendszerrel szemben pozitív és támogató, természetesen a teljes politikai függetlenség fenntartása mellett. Révész Imre rámutatott arra, hogy a nép széles rétegeiben mekkora az ellenérzés és az oppozíció a jelenlegi rendszerrel szemben. Őt azért, mert a zsidókérdésben, a multtal való szakítás kérdésében és más konkrét kérdésekben állást foglalt, a jelenlegi rendszer céljai és programja mellett, méltatlan vádak és gyanúsítások özönével halmozzák el és kommunista püspököknek nevezik. Makkei Sándor különös súlyt helyezett arra, hogy

az egyház gyülekezeti munkája, amely egyértékű az istentiszteleti munkával, tehát a missziói tevékenységnek minden ága, teljes szabadságot élvezhessen s ne próbálják meg ezt az egyesületi élet keretei közé szorítani be. Bereczky Albert megjegyezte, hogy épen ez az elvi különbség a katolikus és a református egyházi munka között, hogy a katolikusok a szabad társadalmi egyesületek kereteit kedvelik s azoknak a számára követelnek teljes szabadságot, mi pedig magát a gyülekezetet foglalkoztatjuk s a gyülekezetnek maga építésére végzett funkciói számára követeljük a szabadságot.

Veress Péter szerint kívánatos, hogy mindezekről, amik itt elhangzottak a magyar politikai közvélemény tudomást vegyen, természetesen akkor és úgy, amikor a magyar református egyház erre az időt elérkezettnek és a megnyilatkozás formáját alkalmasnak találja. Az elnök megjegyezte, hogy ő ezt sürgősnek tartja. Kifejezte Veress Péter, hogy a magyarságnak magva, lelke a kálvinista magyarság. Ez az ország legfontosabb tényezője, ennek kell nemzetalkotónak és sorsintézőnek lennie. Ezt a magyarságot 400 évvel ezelőtt kálvinista hite tartotta meg, vigasztalja, fegyelmezte és keményítette meg. Ezért ő a református egyház jelentőségét minden más egyháznak s a református problémát minden más problémának fölébe helyezi s azzal az óhajtással fordul az egyház vezetői felé, hogy igehirdetésükben ne engedjék a mindennapi élettel, a kézzelfogható realitásokkal, általában véve a magyar faj életrevalóságával való kapcsolatokat meglazulni és ne menjenek se üres orthodoxia, se pietista mystica formalitásai felé. Az egyház vezetőitől - s ez volt a második kérése - elvárják azt a bölcseséget, szeretetet, krisztusi áldozatosságot, hogy amikor személyük politikailag teljesen imposzibilissé vált s profiljuk a közéletet alakító erőtevézők előtt nyugtalanító, hozzák meg azt az áldozatot, hogy lépjenek vissza s ne várják meg, hogy politikai erők brutálitása érvényesüljön.

Én erre rögtön válaszoltam. Megnyugtattam őt, hogy a református igehirdetést, az egyházi praksist nem fenyegeti különösképen sem a pietista misztika, sem a holt orthodoxia. Lényegéhez tartozik a gyakorlatiasság, a Szentírásból tanult realitás. Az eleve elrendelés a szerszám embernek egyszerre adja a különös alázatosságot és a rendeltetésébe vetett bizalmat. Isten kezében az elégtelen is elegendő. Isten szuverenitása a világi dolgokra is kiterjed s a keresztyén ember azért keresztyén, hogy idelelni bűn és halál ellen Krisztussal küzdjön és odafelel győzedelmeskedjék. A személyi kérdésre vonatkozólag a politikai s általában világi tényezőket a legnagyobb óvatosságra intettem. Az egyház autonómiájának egyik leglényegesebb

feltétele az, hogy vezetőit szabadon válassza s vezetőinek eltávozása csak az illetékes egyházi hatóság és az illetékes egyházi vezetők ügye, amelybe senki bele nem szólhat. Azért is szerencsétlenné tartok minden ilyen irányu beavatkozást, mert épen az ellenkező célt éri el. Az egész egyházat egy táborba tömöríti s a személyi kérdéseket az egyház szabadságának a nagy kérdéseivé teszi. Ezt annyival inkább hangsúlyozom, mert rám nézve ebből különös feladatok állanak elő. Már évekkal ezelőtt elhatároztam, hogy 1948. folyamán a püspöki állástól visszavonulok és mint egyszerű lekipásztör kívánok tovább szolgálni. Ha most bárhonnán ilyen irányu illetéktelen politikai követelés hangzanék el, ezt a szándékomat nem tudnám végrehajtani, még kevésbé tudnám megoldani azt az utolsó nagy szolgálatot, amit még mint püspök egyháznak tenni szándékozom, hogy t.i. utódom választásában és megválasztásában irányítólag munkálkodjam. A fenyegetések komoly igazságszolgáltatás mellett szólamokká zsugorodnak, romlott igazságszolgáltatás mellett bármikor, bárkire alkalmazhatók s ez eggyel több ok arra, hogy figyelembe ne vétessenek.

Veress Péter ezt mondotta: ezeket a nyilatkozatokat tudomásul vesszük s magunkat mindnyájan ehhez tartjuk.

A megbeszélések 1/4 2 órákor értek véget. Onnét Hutchison Cockburn ur székfoglalójára siettem.

Beszélgetés Péter Jánossal

1948. április 11-én vasárnap este telefon-megbeszélés után felkeresett Péter János, s elmondotta, hogy az a gentlemen agreement amelyet néhány nappal ezelőtt az államfő elnöklete alatt kötötünk Rákosi Mátyás jóváhagyását nem találta meg. Rákosi Mátyás ragaszkodik az azonnal lemondáshoz, mert ha nem, ezeket az urakat az Andrásy-ut 60-ban meg kell tanítani arra, hogy ne szabotáljanak. Közölte azt is, hogy Makkai Sándor épen úgy nem possible, mint Muraközy Gyula, vagy Szabó Imre s Rákosi Mátyás és legközvetlenebb vezérkara Bereczky Albertnek a megválasztását kívánja, illetőleg csak Bereczky Alberttel szándékozik az egyház és állam viszonyának rendezésénél tárgyalni. Bereczky Albert semmiképen sem akar erre a szerepre vállalkozni, de Rákosi Mátyás április 13-án, kedden délelőttre magához hívatta. Az államfő közvetíteni próbál s szívesen venne valami áthidaló megoldást az ő közreműködésével létrehozott megállapodás látszólagos megtartása érdekében.

Mondottam, hogy még egy megoldást elképzelek azt t.i., hogy én betegszabadságot kérek s nem cáfolom meg, ha a távirati iroda azt a privát értesülésből vett hirmagyarázatot füzi hozzá, hogy én szándékozem a püspöki állástól visszavonulni. Ezzel é eltávozott s másnap délelőtt arról értesített, hogy az államfő ezt a megoldást helyesnek találja és ez menni fog. Ilyen módon biztosítani lehet Kálvin-téri szolgálatomat, a külföldi zsinatokon való megjelenéseimet s ahogy Péter János kifejezte, valószínűleg elsietett, mert nem szerencsés, emberi existenciát. Ugyancsak kérdezte Péter János, mit szólnék hozzá, ha Rákosi Mátyás meghívna személyes találkozóra. Mondtam, hogy ez igen nagy feladat, e pillanatban még minden azt mondja bennem, hogy a válasz csak az lehet: készséggel várom itt, hivatalomban személyes találkozóra. Azonban vigyázok arra, hogy a hiúság vagy emberi gyarlóság narancshéjján nagy ügyek el ne csusszanak.

Beszélgetés Rákosi Mátyással

/1948. április 14./

1948. április 13-án az egyetemes konventen referensek jelentését fogadtam s ekkor jött az üzenet, hogy az Elnökasszony beszélni kíván velem telefonon. Telefonhoz siettem, de nem ő volt ott, hanem Bereczky Albert, aki akkor jött Rákosi Mátyástól. Nagyon köhögős és ványadt állapotban volt s hozta nekem Rákosi Mátyásnak azt a meghívását, hogy másnap 10 órakor keresem fel hivatalában. Sokáig nagy csendesség volt közöttünk, míg végre azt mondtam: illik nekünk tisztünknek minden igazságát betölteni. Nem szabad egyéni érzelmekre nézni akkor, amikor az ember szolgálatban van. Rákosi Mátyás most az államhatalmat képviseli, talán a miniszterelnöki hatáskört is ő látja el; én ma még a magyar református egyháznak a hivatalos szolgálója vagyok, nekem erre a találkozóra el kell mennem. Mondtam, hogy ott leszek!

Április 14-én délelőtt 10 órától 12.5 óráig tartott Rákosi Mátyással a beszélgetésünk. A beszélgetés urbanus formák között ment végbe, derültnek és nyugodtnak látszott, tartalmában azonban kemény részletek is voltak.

Rákosi Mátyás elmondotta, hogy a demokrácia kiépítése során az egyházakkal való viszony kérdése került szőnyegre. Nem szándékozik e kérdésben mások véleményére bízni magát s minden tőle telhetőt elkövet, hogy közvetlen tapasztalatok alapján ismerje meg a helyzetet és erőviszonyokat. Volt alkalma a katolikus püspökökkel hosszú és beható tárgyalásokat folytatni s most a református egyházat kívánja mint mondtotta - "végigkoptatni" s ebből a szempontból akarja az én véleményemet meghallgatni. Ő úgy tudja, hogy az én véleményem ma a magyar református egyház véleménye.

Erre én egy rövid visszapillantást vetettem arra, hogy hogyan került napirendere ez a mi beszélgetésünk most az ő kezdeményezésére és miért nem előbb más, vagy az én kezdeményezésemre. Mondottam, hogy a fakultatív vallástanítás kérdése után pro és contra szólammá vált az egyház és az állam viszonyának a rendezése. Mikor a részletek iránt érdeklődtem, Ortutay azt mondtotta, hogy az államfő elnöklete alatt a politikai pártok fogják megtárgyalni az egész nagy kérdést, még pedig az ő előadásában s ezért neki erre el kell készülnie. Megköszönné - mondtotta - , ha én őt tájékoztatnám a református egy-

ház felfogása felől, hogy a vita hevében tudja, mihez kell tartania magát. Erre én telefonon felkértem Révész Imrét és Kun Bélát, hogy rövid idő alatt készítsenek el egy rövid memorandumot, amely kifejezze a református egyház álláspontját olyan latitude-el és rugalmassággal, amelyek bizonyos tárgyalási lehetőséget engednek. Ezt a munkálatot ők el is készítették, én átnéztem, kiegészítettem és december első napjainban Ortutay rendelkezésére bocsátottam. Vártam a tárgyalások megindulását. Január elején a miniszterelnökhelyettes ur /ezentul R.M.-nak emlitem/ azt a nyilatkozatot tette, hogy az egyház és az állam viszonyának tárgyalása küszöbön van, "de akkor kerül szőnyegre, amikor mi akarjuk." Ennélfogva vártuk, hogy a kormány tűzze napirendre a kérdést. Ez nem zárta ki azt, hogy mi ne érdeklődjünk ez irányban. De jött a moszkvai ut, azután jöttek a centenárius emlékünnepek s egyszer csak a sajtó élesen kezdte támadni az egyházat, hogy nem siet az állammal való viszonyának a rendezésével. Ez meggyarázhatja azt, hogy amikor az evangélikus egyház utólagosan akarta megtenni azokat a lépéseket, amelyeket a református egyház jóval előbb megtett, ezt az egyoldalú sajtópolitika úgy tüntette fel, mint hogyha az evangélikusok kiléptek volna a passiv resistenciából, felvették volna a tárgyalást az állammal s most más csak a reformátusok és a katolikusok vannak hátra. Mindjárt megjegyeztem, hogy a kérdésnek ilyen beállítása nem felel meg a valóságnak s elismételtem azt, amit az államfőnél mondtam a Mihályffi magatartására célozva.

Ezekután hozzáláttam ahhoz, hogy a kérdés érdeméről is elmondjam a magam véleményét. Ezt nem írom itt le, mert ugyan az, amit az államfőnél tartott értekezletem mondtam el csak több példával világítottam meg. Az egyes kérdéseknél élénk eszmecsere fejlődött ki közöttünk. Például az egyházpolitikai törvények továbbfejlesztésének a kérdésénél. Ő a reverzális-törvény megszüntetését villogtatta meg s ezzel készítette még később erre épített rekriminációját. Részletesen érdeklődött a második résznél a kívánatos kormányzati intézkedések tárgyalásánál a részletek felől is. Hogy gondoljuk például az államsegély megszüntetését? Megjegyezte, hogy eddig 15 éves tervről hallott s most husz éves tervről beszélünk. Mondottam, hogy ez nem lényeges kérdés; én 15-20 éves tervet szoktam mondani. Érintette az iskolaállamosítási komplexust. Ennél elmondottam, hogy mi iskoláinkhoz megaskodunk, de látjuk, hogy mi, mint iskolafenntartók kötelesek leszünk koldusszegény lé-

tünkre az állammal versenyezni iskoláink színvonala tekintében, amely minket arra kényszerít, hogy iskoláinkat feladjuk, vagy arra, hogy iskoláinkba belepusztuljunk. Mi nagyon jól tudjuk, hogy ezt az állam is tudja s épen ezért, mert tudja alakulnak így a viszonyok. De ez is csak azt bizonyítja, hogy ezen a téren nagyon is helye van igen alapos megbeszéléseknek.

Mikor a kérdés politikai természetére tértem át s felsoroltam, hogy milyen tartalmu nyilatkozatokat tett különböző helyeken a magyar református egyház, ő kérdezte, hogy mindezek a határozatok nyilvánosság kizárásával hozottak-e vagy pedig ezek valahol megjelennek? Mondottam, hogy a protestáns ügyosztálynak vagy rendelkezésére áll, vagy módjában áll ezeket beszerezni. Mindenesetre mi most jegyzőkönyvünket kiadni nem tudjuk és félhivatalos könyomatost a sajtó informálására nem tudunk tartani. Érezzük a hátrányát s épen ezért feltételezzük, hogy senki sem lát benne szándékosságot.

A kérdés politikai elemzéséig nagy nyugalommal és türelemmel hallgatta fejtegetéseimet. Itt nem várva a kérdés befejezését átvette a szót azzal, hogy már most ő is szeretné a maga véleményét elmondani. Ezt az alábbiakban foglalom össze.

A magyar református egyház négyszáz esztendőn keresztül a nemzeti szabadságnak, a felvilágosodottságnak és a haladásnak volt a letéteményese. Ezért sok vért áldozott és nagy hátrátételt szenvedett. A nép mögötte állott s az egyház a reábizott néppel együtt állott harcba Bécs, a főpapok, a feudális nagy urak, a nagytőke szövetségével szemben. 1868-ban erről az utról letért. 1868-1918-ig a Tiszák, 1920-tól 1944-ig Horthy befolyásolására a jobboldali és elnyomó erőkhöz csatlakozott; eltávozott a néptől s a nép felett egy szigetelő réteget létesített az egyház lelkeszi és világi vezetőiből. Mikor 1945-ben a régi világ, a Tiszák, a Horthy világa leomlott, az egyház vezetőségének ez a szigetelő rétege nem a nép érdekei mellé állott, hanem a letűnt, régi világot kívánta restaurálni. Pedig az a kálvinista nép ösztönszerűleg is felismerte a demokrácia nagy jelentőségét és melléje állott. Tizenöt miniszter közül a többség protestáns; a protestánsok óriási többsége református. Szavazóik főképen protestánsok. Nagy katolikus vármegyékben vannak kommunista, parasztpárti szigetelők s ha érdeklődnek, mi ennek az oka, kiderül, hogy ott reformátusok vannak többségben. A földhöz jutottak százalékon felüli arányszáma református. A katolikus oly bornírt volt, hogy papjai sugdosására elhitte, hogy aki földet vállal, őszre már lógni fog; a reformátusok

ezt nem hiszik el. Van egy határozottan felismerhető kálvinista népi jelleg, amit ő is igen értékesnek tart, s amelyikről meg van győződve, hogy a kibontakozó új világot egyre nagyobb bizalommal üdvözli. Ő egyénileg a vallással nem törődik, de tapasztalatból tudja, hogy a katolikus nyáj ember, a protestáns és a református önálló, felelős, bátor, előítéletektől relative mentes.

A református egyház vezető rétege azt a nagy történelmi hibát követte el, hogy ezt az értékes elemet szembeállítani igyekezett a demokráciával. Miután ez a vezető réteg egészen az én vezetésem alatt állott, és azt csinálta, amit én mondtam, ezért a történelmi felelősség engem terhel.

Mikor 1945-ben a nagy számbavétel megtörtént, ők velem is elakartak bánni, mint aki az elmúlt rendszernek egyházi tekintetben legjelentősebb embere voltam, a Horthy-Magyarországnak keresztyén főpapja. /Apróbb beleszólásaimat, hogy: ez tulzás! amaz: nem így van!, valamint az ő megjegyzéseit: nem sértő szándékkal mondtam! vagy: nem bókolni akarok!, ez összefoglalásból kihagyom/ Tildyék kérték őt akkor, hogy álljanak el ettől a tervtől, mert először: ugy is beteg ember vagyok és valószínűleg nem sokáig viszem; okos ember vagyok és nem lehetetlen, hogy sokat tanulok, vagy jobb belátásra jutok s hátha még tehetek a demokráciának is szolgálatot. Különben is biztosították őt, hogy én rövid idő alatt vissza fogok vonulni. Erre ő Tildy révén megüzente, amit Tildy bizonyára megmondott nekem, hogy ilyen feltétel alatt békeességben maradok /Tildy ezt nem mondotta nekem, én meg nem mondtam el ennek/.

Mindez azonban nem történt meg, sőt ennek mind az ellenkezője történt. Nekik rendelkezésére állanak kétségtelen dokumentumok arról, hogy én tagja voltam az ^{EKSZ} ~~Vx~~-nek, az Ébredő Magyaroknak, a Tesznek. Megjegyzésemre, hogy a két elsőnek nem voltam, nyugtalanul erősítette az ő szavahihetőségét. Mondottam, hogy nem a szavahihetőségében kételkedem, hanem a neki jelentett tényállás valódiságában. Ő azt mondja: újra átvizsgáltatta a dokumentumokat és megint ugyanezt az álláspontot igazoltnak találta. Azután felolvasták neki azokat a beszédeket, amelyeket a Rádióban mondtam a háború továbbfolytatására, a háborúra való lelki és erkölcsi felkészülés, a morális felszerelés fokozása érdekében, úgy, hogy ő az igazat megvallva lelkiismeretfurdalást érezett afelett, hogy Turóczy püspök sokkal enyhébb hibákért 10 esztendőket kapott, én pedig itt szabadon járok-kelek. Sőt azonfelül határozott munkát végeztem a népellenes, reakcionárius erők csoportosítása tárgyában. Például szövetséget kötöt-

tem Mindszentyvel s létrehoztem a demokráciaellenes keresztyén egyházi frontot. Akkor, amikor a református egyház ötven esztendő óta a reverzális ellen küzd s átlag évente 6-10-ezer embert veszít, a felszabadulás után egyetlenegy hang a reverzális ellen nem emelkedett, hogy a felekezeti cooperáció kötését ezzel is erősebbé tegyük. A reverzális-adás tovább folyik. Veress Péter, egy miniszter 8 hónapig küzdött, hogy a leánya ne adjon reverzalist. A református egyház ebbe a küzdelembe nem avatkozott bele, ellenben közös frontot épít ki azzal a Mindszentyvel, akit patológikus esetnek tartanak és olyképen fognak kezelni.

Mikor a református egyházban néhány bátor demokrata, a nyíregyházi Szabad Tanácsot megalakította és a programjába vette az államkormányval való békés viszony kiépítését, az az én hideg, szivós, könyörtelen egyházpolitikám örölte fel őket és tette tönkre, zilálta széjjel az egész alakulatot./Kértem, hogy erről Bereczky Alberttől vegyen részletesebb tudósítást Békefi Benővel kapcsolatosan/ Lázár Andort minden tiltakozás ellenére főgondnoknak megválasztattam s mikor egy néhány demokratikus lelkes Lázár Andort kérte, hogy ne fogadja el a jelöltséget, Lázár Andor az asztalt verve kiáltotta, hogy most van szükség gerinces emberekre. Hogy a gerince, hogy összeroppant az Andrássy-uton, az őt egyedül nem lepte meg. Mikor ők látják azt, hogy a bíróságot a Horthy-rezsim állította össze és mind reakciós és ők a demokrácia érdekében akarnak független bíróságot szelektálni, én egy olyan átíratot küldök az igazságügyminiszternek, amelyik a legmesszabbmenő módon sértő. Jány Gusztáv halálraítéltetésekor akciót indítok az ő érdekében s tegnap kapja meg a kultuszminiszteriumtól az átíratot, hogy a kommunistapárt erőszakkal toboroz híveket. Mindezeknek egy töredéke is elég volna arra, hogy igen súlyos következményekkel járjanak reám még a mostani laza igazságszolgáltatási viszonyok között is. Hát még a lassan rendeződő viszonyok között. Ő tudja azt, hogy engem nagy tisztelet vesz körül és sok hívem van az ország széles rétegeiben, de tudja azt is, hogy az emberek befolyásolhatók, felvilágosíthatók és ha megmagyaráznák a magyar népnek, hogy miért kellett elbánni velem, rövid idő alatt napirendre tér felette.

Ezekre a vádekre egyenként igen rövid feleletet adtam. Az Eteleközi Szövetséget, Ébredő Magyarok Egyesületét misztifikációnak mondtam. Zadrevetz naplójegyzeteit, amelyre hivatkoztam velem kapcsolatban, hogy eleinte milyen ellenségesen írt

rólam és azután milyen lelkesen, hogy én is hozzájuk tartozom, hogy ez reám nézve milyen nagy öröm, olyan privát véleménynek minősítettem, amelyről nekem nem volt tudomásom; Zadravetzhez nem volt semmi közöm. A Jány Gusztáv kérését aláírtam, mert személyét tiszteltem és az amnesztia mozgalmát az evangélikusok indították. Lázár Andornál ma sem tudok alkalmasabb főgondnokot találni és Nagy Ferencet nem tartottam annak idején alkalmasabbnak. Valószínűnek tartom, hogy huszonöttestendő írói és igehirdetői és szónoki műveiből sok olyan részt lehet kiszakítani, amelyek a mai törvények alapján inkriminálhatók, de amelyek jelentőségüket veszítik és a legmagasabb szintézisben egészen ellenkező kép kialakítására szolgáltatnak anyagot akkor, ha egész életem szolgálatát tekintik át. Különböztetve mindazért, amit mondtam és tettem, természetesen a felelősséget vállalom. Az igazság érdekében azonban meg kell jegyezni, hogy ezek a megállapítások vagy tévedésen alapulnak, vagy merőben erőltetettek.

Ezeknek előrebocsátása után mondtam, "látja a kormányzat szükségesnek azt, hogy Ön a református vezetéstől visszavonuljon és demokratikus keznek adja át a vezetést! Ezt azonban csak mint véleményt közli, mint tanácsot és figyelmeztetést," a döntés természetesen az Ön dolga, ~~de~~ tudnia kell, hogy a visszautasítást hadüzenetnek kell tekintenünk és a következményeket könnyörtelenül alkalmazzuk."

Mindezek után sem tudok mást mondani, mint azt, mondtam, hogy a visszavonulásra vonatkozó határozatomat fenntartom, holott úgy érzem, hogy kényszer alkalmazása esetén le kellene tennem szándékom végrehajtásáról. De nem látom olyan jelentős dolognak egy amúgy is bucsuzkódó ember továbbmaradását, hogy azért nemcsak az ő, hanem esetleg sok más embernek existenciája tétessék kockára és belőle az egyháznak - ha átmenetileg is - lényeges kára származzék. Ezt ő köszönettel vette tudomásul és kifejezte azt, hogy ez a megoldás nemcsak nekem nyújt arra módot, hogy/Kálvin-téri lelkész értékes szolgálatokat etgyek, hanem az egyháznak is, hogy az új rendszerbe beleépüljön és felismerje, hogy az én magatartásomnak bölcsesége és önmérséklete nagy szolgálatot tett az egyház békés továbbfejlődésének. Járhatok nemzetközi konferenciákra, képviselhetem a magyar protestantizmust, természetesen a demokrácia érdekeinek a korlátai között. Amire én azt mondtam, hogy e lehetőségnek a kihasználása a mindenkori mérlegelésnek tárgya lesz.

Közelebb érdeklődött a dolog menete és a terminusok iránt és abban állapodtunk meg: e hó végén a konventen és a zsinati

tanácson lemondok az elnökségről. Május 15-ig lemondok a püspöki állásról. Külföldi utamat megtehetem, lelkeszi szolgálatomnak nincs akadálya.

Ezzel áttértünk a kérdés nehezebb részére, az utódlás kérdésére. Kérdezte tőlem, kik jöhetnek számba? Muraközy Gyulát, Szabó Imrét a leghatározottabban visszautasította. Az a jelenlegi megoldásnál nem jelentene jobbat. Makkai Sándorral szemben nagyon aggodalmaskodó volt s miután ő olvasta az ő inkriminált könyvét, amelyért le is tartóztatták, nem szeretné, ha néhány hónap múlva egy ugyanolyan tárgyalást kellene Makkai Sándorral végeznie, mint velem. Bereczky Albertet tartja kiemelkedőnek és egyedül alkalmasnak és megjegyzi, ő tudja - sőt ebben mindenki megerősítette - hogy az ő megválasztása tőlem függ. Mondtam, hogy ez egy téved beállítás és a Bereczky megválasztásáért a felelősséget nem vállalhatom. En azt megtehetem, ha a többi jelöltek visszalépnek, hogy Bereczkyt az egyházkerületnek ajánljam, mert hívó lélek, jó igehirdető és melegszívű pásztor. Politikai tévedései voltak, emberi gyarlóságait látom, hibátlan ember nincs s ha mi látszólag szembekerültünk is Bereczkyvel, huszonöt évig azt hittem és okkal hittem, hogy az én legközvetlenebb, legbensőbb munkatársaim közé tartozik. Tehát, ha akár nem kapja meg a többséget, akár üres lappal szavaznakm akár keserű hatást ébresztő tüntetések indulnak meg, ezért a felelősséget magamról elhárítom. Azt mindenesetre mondom, hogy egy békés püspökválasztást egyházam érdekében valónak tartok s ha ezért az egyházért én annyi önmegtagedással, küzdelemmel, majd nem egy emberöltőn keresztül az önmegtagedásnak és a szolgálatnak ezt az utolsó kötelességét lelkiismeretem szerint igyekszem teljesíteni, nem azért, mert a hatalmasok kívánják, hanem azért, mert egyházam érdekét látom benne.

Végezetül azt a megjegyzést teszem: izléstelen dolognak tartanám itt magamat demokratábbnak mutatni, mint amilyen vagyok. De ki kell jelentenem nem vagyok olyan reakcionárius, mint amilyennek Ön lát s ezirányu véleményét megfelebbezem a jobban informált Rákosi Mátyáshoz. Az információt azonban nem vállalom, hanem őreá bizom.